

Należy podkreślić, że autor w zakończeniu tego opracowania ocenił w kilku wierszach osobę Konopczyńskiego, jednak brakuje w nim podsumowania całości tekstu, tym samym ocena postaci bohatera tej pracy nie jest pełna (s. 134). Nie można także całkowicie pominąć wspomnianych recenzji zamieszczonych w tym opracowaniu. Obie nie są adekwatne do jego treści, lecz konwencjonalne, przeznaczone dla wydawnictwa.

Niezależnie od tych krytycznych uwag opracowanie Bilińskiego ma swoją wartość naukową, gdyż, jak wcześniej wspomniano, po raz pierwszy zostały przedstawione źródła dotyczące Konopczyńskiego ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej i Archiwum Polskiej Akademii Nauk – Oddział w Krakowie oraz z archiwum rodzinnego profesora. Niemniej sugerowana zmiana tytułu lub wprowadzenie podtytułu w tej pracy wydaje się aktualne.

Jerzy Seniów

Ewa Bujwid-Kurek, *Myśl polityczna i państwowo-ustrojowa Svetozara Markovicia (1846-1875)*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2000, ss. 202.

Monografia Ewy Bujwid należy do nielicznych badań życia i idei Svetozara Markovicia. Pod tym względem Ewę Bujwid można uważać za kontynuatorkę wybitnego serbskiego uczonego Jovana Skerlicia i serbskiej historii narodowej.

Życie i idee Svetozara Markovicia tworzą w Serbii szkołę filozoficzną, do której należą H. Pisarek, A. Stojković, B. Pilić i inni. To nie przypadek, że w ramach obchodów 100-lecia urodzin Svetozara Markovicia zorganizowano uroczystą sesję, której przewodniczył akademik Dušan Nedelković. W latach 70-tych XX wieku Serbska Akademia Nauk powołała krajową komisję ds. gromadzenia i usystematyzowania spuścizny literackiej Svetozara Markovicia, której cele wynikają z zadań owych czasów. W latach 90-tych wydano również szereg zbiorów naukowych poświęconych temu serbskiemu społecznikowi. Zainteresowaniem cieszą się również sesje naukowe, organizowane w rodzinnym mieście Svetozara Markovicia, znane jako Svetozarowe Spotkania.

Aby ocenić w sposób właściwy życie i działalność Svetozara Markovicia, należy poświęcić znaczną uwagę jego stosunkowi do bułgarskiego ruchu narodowo-wyzwoleńczego w okresie Bułgarskiego Odrodzenia. W następstwie tego można zdecydowanie twierdzić, że jego powiązania z Bułgarami stanowią istotny przejaw jego ideologii. Rola bułgarskiego wyzwolenia jest częścią jego poglądów społeczno-politycznych. Z tej przyczyny w Serbii działa szereg historyków badających bułgarskich przyjaciół Svetozara Markovicia. Do grona tych historyków należą Dj. Ignatović, M. Ibrovac, B. Kovacević, Il. Nikolić, V. Staić, K. Milutinović, V. Krestić i inni.

Początki powiązań Svetozara Markovicia z bułgarskim ruchem wyzwoleńczym sięgają towarzystwa „Pobratimstvo” przy Wielkiej Szkole w Belgradzie bezpośrednio przed jego wyjazdem do Rosji. Zdaniem Skerlicia, po powrocie do Serbii w 1868 roku, Svetozar Marković znowu obraca się w kręgach „Pobratimstwa” skupiającego działaczy lewicy „Omladiny”, bułgarskich studentów w Belgradzie oraz działaczy Bułgarskiego Rewolucyjnego Komitetu Centralnego w Bukareszcie.

Towarzystwo „Pobratimstwo” na początku lat 70-tych jest nie tyle organizacją belgradzkiej młodzieży akademickiej, ile powiązaniem ideowym lewicy „Omladiny” z bułgarskimi działaczami związanymi z walkami o wyzwolenie narodowe. Ich poglądy dotyczące wspólnego działania szczegółowo omawiano na łamach pisma serbskiego „Młada Serbadia”. We wspomnieniach brata Živoina Žujovicia jest wzmianka o tym, że do środowiska „Pobratimstwa” w 1871 roku dołączył również Svetozar Marković. W owym czasie do towarzystwa należało pismo „Młada Serbadia”, w którego redakcji zasiadał też Ljuben Karawelov – przewodniczący Bułgarskiego Rewolucyjnego Komitetu Centralnego w Bukareszcie.

Serbscy i bułgarscy historycy podkreślają, że u podstaw zainteresowania Svetozara Markovicia bułgarskim ruchem wyzwoleniczym leży jego idea utworzenia federacji bałkańskiej. Stanowisko to obecne w nauce bułgarskiej i serbskiej zostało utrwalone podczas sesji w Nowym Sadzie w 1967 roku poświęconej stuleciu powstania Zjednoczonej Serbskiej Omladiny. Z tego powodu na tej sesji szczególnie potraktowano poglądy Svetozara Markovicia, Sv. Milecicia i Ljubena Karawelowa na przygotowanie powszechnego powstania bałkańskiego w latach 1871-1872.

Udział Svetozara Markovicia w działalności Zjednoczonej Omladiny przyczynił się do przekształcenia lewicy w zwartą organizację w 1879 roku w Nowym Sadzie. Za sprawą lewicy powstały warunki pozyskania Bułgarów dla idei utworzenia wspólnego bułgarsko-serbskiego sojuszu politycznego. Pertraktacje na rzecz sojuszu były prowadzone w 1871 roku w Belgradzie, a istotną rolę odegrali w nich bracia Efreim i Svetozar Markoviciovie, jak również współpracownicy pisma „Młada Serbadia”. W dalszą współpracę braci Markowiciów z Bułgarskim Rewolucyjnym Komitetem Centralnym w Bukareszcie ingerują serbscy działacze prawicy „Omladiny”. W następstwie Svetozar Marković został odizolowany od przygotowania do powszechnego powstania bałkańskiego. Zwyciężyła serbska propaganda narodowa i powszechne powstanie bałkańskie uległo załamaniu. Ten przebieg wydarzeń spowodował wielkie szkody i wiele ofiar wśród Bułgarów związanych z bułgarskim ruchem narodowo-wyzwoleniczym.

W przygotowanym powstaniu ogólnobałkańskim Svetozar Marković dotrzymał wierności swoim zasadom wyłożonym w artykule *Serbska Omladina*, że powodzenie wyzwolenia bałkańskiego jest uwarunkowane wojną serbsko-turecką. Z drugiej strony, w stosunkach bułgarsko-serbskich trzymał się on idei wyrażonych w artykule *Wielka Serbia*, przeciwstawiając się ideologii nacjonalistycznej szeregu działaczy serbskiej partii liberalnej. W latach 60-tych w Belgradzie Svetozar Marković i Ljuben Karawelov doprowadzili do wyklarowania idei federacji. W 1871 r. na łamach gazety „Radenik” zaprezentowano dokumenty programowe Bułgarskiego Rewolucyjnego Komitetu Centralnego.

Svetozar Marković wkroczył w bułgarski ruch wyzwoleniczy w okresie pobytu w środowisku Gminy Serbskiej powstałej w 1866 roku w Peterburgu. W gminie pracowali Bułgarzy, a jej powstanie zbiegło się w czasie z utworzeniem Zjednoczonej Omladiny Serbskiej. W ten sposób współpraca bułgarsko-serbska kształtowała się na zasadach demokratyzmu rewolucyjnego zaakceptowanego przez bułgarskich członków Gminy Serbskiej, jak również w oparciu o poglądy działaczy Omladiny na przyszłość narodów bałkańskich zrzeszonych w federację.

Powstanie Gminy Serbskiej nastąpiło pod wpływem polskiego powstania styczniowego w 1863-1864 roku. W powstaniu tym brali udział Sava Gruić i Dimitrie Djurić. Przewodniczącym organizacji został Sava Gruić, a jej statut opracował Svetozar Marković. Gdy

w 1867-1868 roku Rosja wysunęła sprawę utworzenia sojuszu bałkańskiego, do Belgradu przyjechali Sava Gruić i Svetozar Marković. Jednocześnie Gmina Serbska przekształciła się w Gminę Południowoślowiańską, a jej działacze przystąpili do przygotowania powszechnego powstania bałkańskiego, a w perspektywie utworzenia federacji bałkańskiej. Polityka ta prowadzona przez Gminę Południowoślowiańską kłóciła się z interesami rządów serbskiego i rosyjskiego. Svetozar Marković i jego brat Efrem Marković stopniowo wycofywali się z planów zapowiadanej wojny serbsko-tureckiej. Bracia nawiązali kontakt z Serbami z Wojwodiny oraz brali czynny udział w zgromadzeniach Omladiny w Nowym Sadzie.

W okresie aktywnej współpracy bułgarsko-serbskiej w pierwszej połowie lat 70-tych Svetozar Marković awansował na lidera Omladiny dzięki przejawom sympatii wobec Bułgarów. Po niedoszłym powstaniu ogólnobałkańskim w okresie 1871-1872 Svetozar Marković umocnił swoją dawną przyjaźń z Savą Gruiciem, wydając z nim dziennik „Javnost”. Na łamach tej gazety rozwijał on swoje poglądy na temat przesłanek współpracy bułgarsko-serbskiej w ruchu narodowo-wyzwoleńczym obu narodów. Myśli Svetozara Markovicia o zachowaniu dobrych stosunków wzajemnych między obu narodami uzyskały wysoką ocenę w nauce bułgarskiej. Myśli te są szczególnie znaczące, zbiegają się bowiem w czasie z aktywną serbską propagandą narodową w różnych regionach bułgarskich.

Działalność społeczno-polityczna Svetozara Markovicia w latach 60-tych i 70-tych związana jest ściśle z jego rolą w procesie przenikania realizmu do literatury serbskiej. Ten wkład Svetozara Markovicia wysoko oceniają tacy badacze serbscy, jak V. Vuletić, Br. Branesević, B. Novaković, Dj. Braić, Z. Milisavać. W Serbii doceniają również wkład licznego grona Bułgarów, wśród których wyróżnia się szczególnie Ljuben Karawelow, w rozwój realizmu w literaturze serbskiej. Ta pozytywna ocena znalazła wyraz w wielotomowej pracy *Serbska Krytyka Literacka*, gdzie rola Svetozara Markovicia w literaturze serbskiej kojarzona jest z wkładem powieści Karawelowa „Czy to los zawinił?” (*Krywa li e sadbata?*).

Z drugiej strony, nie jest przypadkiem, że współpraca Ljubena Karawelowa z prasą serbską publikującą jego utwory literackie zbiega się w czasie z powstaniem Gminy Południowoślowiańskiej w Rosji. W tym samym roku w Moskwie część tych jego utworów literackich została wydana w zbiorze pt. „Stronice cierpień plemienia bułgarskiego”. Svetozara Markovicia i Ljubena Karawelowa łączył ich nieugięty opór przeciwko uciskowi socjalnemu i narodowemu oraz dążenie do ustalenia nowych norm społecznych i etycznych.

Svetozar Marković cieszy się wielkim zainteresowaniem w nauce bułgarskiej. Jego miejsce w stosunkach bułgarsko-serbskich w okresie Bułgarskiego Odrodzenia jest problemem czekającym na swoich badaczy. W tym aspekcie monografia Ewy Bujwid stanowi wkład także w bułgarską naukę historyczną. Monografia ta umożliwia dokonanie przez bułgarskich uczonych weryfikacji znaczenia szeregu działaczy bułgarskich studiujących w Serbii lub powiązanych z polityką lewicy Omladiny.

Elena Hadžinikolowa